

4. Яковлев С. Інформаційно-аналітичний підхід до оцінки ефективності роботи підрозділів органів внутрішніх справ. *Вісник ХНУВС*. 1998. №№ 3-4. С. 40-52.
5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV, код акта 24930/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 16. С. 5. Ст. 697.
6. Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 4 грудня 2007 р. № 987, код акта 88982/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 11. С. 144. Ст. 405.
7. Колот А. Мотивація персоналу : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
8. Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17 листопада 2015 р. № 1465, код акта 79475/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 90. С. 234. Ст. 3073.

УДК 340.12

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Сировацький Валерій Іванович,
кандидат юридичних наук, адвокат
(м. Київ, Україна)

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню сучасного підходу до темпорально-просторових характеристик державного примусу. З'ясовано, що сьогодні є чимало визначень самого поняття «державний примус», окремих його аспектів, однак єдиного визначення досі немає; чимало досліджень проводилися із використанням правового підходу, а філософсько-правовий підхід не застосовувався. Однак, попри значні напрацювання у цій сфері, є виклики, над відповіддю на які доведеться ще працювати. Умовно їх можна розділити на два види: просторові та часові виклики. Виокремлення цих викликів дає змогу розробити рекомендації щодо їх подолання власне для України, оскільки як українське право, так і його суб'єкти – громадяни України – мають певні особливості, зумовлені ментальністю, історичним минулим і сучасним рівнем життя населення. Обґрунтовано, що процес гуманізації права має неабияке значення для правового підходу до визначення поняття «державний примус», адже насамперед це спроба наблизити право до людини, допомогти людині усвідомити його цінність для кожного. Тому ми вважаємо, що певні галузі українського права також потрібно дещо гуманізувати, зокрема сферу застосування державного примусу. Виокремлено низку аспектів у визначенні поняття «державний примус», з-поміж яких основними є такі: принципи правової держави є своєрідним механізмом для проведення дискурсу щодо поняття «державний примус»; досягнення певного консенсусу стане можливим лише в «ідеальній мовленнєвій ситуації», умовами якої є відсутність примусу, рівноправність і виконання діалогічних ролей; цінність кожної людини для держави виражається через орієнтованість на захист прав і свобод людини, її індивідуальної свободи; ідея справедливості є основоположною ідеєю поняття державного примусу. Застосування державного примусу повинно відбуватися виключно з метою відновлення справедливості, забезпечення балансу сил та інтересів.

Ключові слова: темпорально-просторові характеристики, людина, громадянин, суспільство, держава, державний примус, гуманізм, право, філософія, філософія права.

**MODERN APPROACH TO TEMPORAL-SPACE CHARACTERISTICS
OF THE STATE PRIMUS: PHILOSOPHICAL AND LEGAL MEASUREMENT**

Syrovatskyi Valerii Ivanovych,
Candidate of Juridical Sciences, Lawyer
(Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the philosophical and legal study of the modern approach to temporal-spatial characteristics of state coercion. It is revealed that today there are many definitions of the concept of state coercion, its separate aspects, but the only definition is still absent; many studies were conducted using a legal approach, and the philosophical and legal approach was not applied. However, in spite of significant developments in this area, there are challenges that need to be addressed. Conditionally, they can be divided into two types: spatial and temporal challenges. The isolation of these challenges enables them to work out recommendations for their overcoming for Ukraine, since both Ukrainian law and its subjects, Ukrainian citizens, have certain features, caused by mentality, historical past, and modern living standards of the population. It is substantiated that the process of humanization of the law is of great significance for the legal approach to the definition of state coercion, since above all it is an attempt to bring the right to a person closer, to help a person to realize his value for everyone. Therefore, we believe that certain areas of Ukrainian law also require some humanization, including the scope of state coercion. As a result of the study, a number of aspects are defined in defining the notion of "state coercion", among which the following are the main: the principles of a law-governed state are a kind of mechanism for conducting discourse on the notion of state coercion; the achievement of a certain consensus will become possible only in the "perfect language situation", the conditions of which are the lack of coercion, equality and the implementation of dialogical roles; the value of each person for the state is expressed through the focus on the protection of human rights and freedoms, its individual freedom; the idea of justice is the fundamental idea of the concept of state coercion. The use of state coercion should take place solely for the purpose of restoring justice, ensuring a balance of forces and interests.

Key words: temporal-spatial characteristics, person, citizen, society, state, state coercion, humanism, law, philosophy, philosophy of law.

Вступ. Сучасне суспільство кидає людині щоразу нові виклики, що стосуються усіх сфер її життя. Рівень цих викликів, безперечно, залежить від рівня розвитку суспільства та держави. Жителі високорозвинених держав стикаються з викликами, які можна віднести до економіко-правової та інтелектуальної сфер життя. Вони виникають, насамперед, через стрімкі темпи розвитку науки, появу численних інновацій, без освоєння яких людині буде важко жити в такому суспільстві. Ті, хто живе у країнах «третього світу», стикаються з проблемами, пов'язаними із забезпеченням базових потреб людини, необхідних для її фізичного виживання. Людина, котра є голодною, не думатиме про задоволення своїх естетичних чи інтелектуальних потреб і не шукатиме шляхів чи можливостей для цього.

Однак загальносвітовим викликом залишається проблема безпеки. Попри значні зусилля, у повному обсязі гарантувати її не можуть ні передові держави, ні держави, що розвиваються, ні країни «третього світу». Зрозуміло, що зміст поняття «безпека» у різних державах дещо відмінний – від елементарного виживання до безпеки у сфері фінансів конкретної людини та збереження державної таємниці, від дотримання основних прав людини до запобігання терористичним атакам, – проте комплекс заходів, що вчиняються, все ще не дає очікуваного результату.

Постановка завдання. Мета статті полягає у філософсько-правовому дослідженні сучасного підходу до темпорально-просторових характеристик державного примусу.

Результати дослідження. Сьогодні є чимало визначень самого поняття «державний примус», окремих його аспектів, однак єдиного визначення все ще немає; чимало досліджень проводилися із використанням правового підходу, а філософсько-правовий підхід не застосовувався. Однак, попри значні напрацювання у цій сфері, є виклики, над відповіддю на які доведеться ще працювати. Умовно їх можна розділити на два види: просторові та часові. Скажімо, найпростіше філософське визначення трактує простір як вмістилище, у якому розташовані предмети та відбуваються певні події. Простір може мати як конкретні параметри (площу, географічні координати), так і абстрактне окреслення (наприклад, студентський простір). У праві також неодноразово вивчалось поняття простору. «Простір – це особлива функціональна категорія юридичної теорії та практики. Відображає виникнення, вираз і межі будь-якої правової дії, процесу, норми, стану, події» [1, с. 53]. Тобто простір у праві є функціональною категорією, завдяки якій можливе існування правових явищ.

Для прикладу, В.М. Кравчук виокремлює такі види простору: правовий простір особи (фізичної чи юридичної), який є первинним, ключовим. Правовий простір постає для людей не просто як деяка умовність, а як необхідність і неминучість життєвого простору; правовий простір суспільства, що координує множинність окремих правових просторів, множинність діючих правових суб'єктів. Належність до цього простору є не тільки неминучістю, а й потребою кожного суб'єкта, це сприяє тому, що особа має визначене становище в суспільстві; правовий простір держави, котрий можна означити не лише як простір, на який поширюються її правові приписи та в якому державна влада має право на законний примус щодо дотримання та виконання правових норм, а і як субстрат дії її правової системи [2, с. 30-31].

Вже сам інтерес науковців до вивчення поняття простору свідчить про його важливість для дослідження державно-правових явищ. Питання, пов'язані з державним примусом, стосуються багатьох галузей права, тому врахування просторових викликів обов'язково позначиться на ґрунтовності дослідження та сприятиме формуванню шляхів для їх вирішення.

Просторові виклики – це виклики, що виникають на території держави Україна та потребують пошуку шляхів їх вирішення власне для конкретної території з урахуванням її особливостей. Так, просторовими викликами сучасного правового підходу до визначення державного примусу є: неузгодженість, а іноді й пряме протиставлення між нормативно-правовими актами різних галузей права України, які стосуються державного примусу; невивченість окремих аспектів державного примусу, зокрема філософсько-правових і психологічних, що негативно позначається на процесі правозастосування; відсутність наукових зв'язків між вітчизняними та провідними європейськими науковцями; відсутність спроб адаптації до українських реалій тих підходів до визначення державного примусу, якими сьогодні користуються провідні європейські науковці-правники.

Зрозуміло, що подолати ці виклики за короткий період часу не вдасться, однак навіть незначний поступ допоможе знизити негативний вплив застосування державного примусу. Саме тому ми пропонуємо такі шляхи подолання окреслених вище просторових викликів до правового визначення поняття «державний примус»: 1) запровадити процедуру перевірки нормативно-правових актів, що приймаються в різних галузях права, на предмет усунення між ними суперечностей, взаємовиключень. Це допоможе усунути випадки неоднозначного тлумачення схожих ситуацій, рішення судів у відповідних справах будуть аналогічними, а застосування державного примусу відбуватиметься

на засадах верховенства права, рівності перед законом; 2) проведення на загальнодержавному рівні комплексного дослідження поняття «державний примус» із подальшою розробкою конкретних дій і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності застосування державного примусу та превентивну діяльність, для осіб, котрі відповідно до закону мають право застосовувати державний примус. Використання результатів філософсько-правових і психологічних аспектів досліджень у практичній діяльності сприятиме гуманізації цієї сфери; 3) необхідність інтернаціоналізації наукової діяльності. Це дасть змогу вітчизняним науковцям знайомитися з найновішими досягненнями та роботами провідних європейських дослідників. Однак передумовою для цього має стати підвищення вимог до українських науковців, першою з яких є володіння іноземною мовою (здебільшого англійською) на рівні, достатньому для читання наукових текстів; 4) адаптувати до українських реалій ті підходи до визначення державного примусу, якими сьогодні користуються провідні європейські науковці-правники. У європейському праві та філософії права вже давно є науково обґрунтовані підходи до правового визначення державного примусу, вони використовуються на практиці, їхня ефективність чи недовірність описана в науковій літературі. Під час адаптації таких підходів до українських реалій доцільно враховувати певні особливості суспільно-історичного розвитку України, рівень життя населення та рівень матеріального забезпечення органів та установ, які застосовують державний примус.

На нашу думку, такий комплекс заходів допоможе не лише більш ґрунтовно дослідити поняття державного примусу, а й порівняти стан вивчення поняття загалом та окремих його аспектів в українській і європейській науці. Для практичної роботи ми отримуємо готові зразки, шаблони дій, що пройшли перевірку часом і показали себе позитивно. Однак така адаптація пройде успішно тільки з певними зусиллями, усвідомленням необхідності змін особами, котрі застосовують державний примус.

Не менш важливим у дослідженні поняття «державний примус» є і часовий виклик. У філософії є дві протилежні групи поглядів на категорію часу. Перша група розглядає час як певний вимір, у якому відбувається послідовність подій. Прихильники другої групи стверджують, що час – це інтелектуальна концепція, яка дозволяє встановити послідовність подій і порівнювати їх. Часовими або темпоральними викликами для правового підходу до визначення державного примусу є: часта поява інновацій у сучасному суспільстві; глобалізаційні процеси, що спостерігаються у світі.

Однією з основних характеристик сучасного суспільства є динамічність. Швидкі темпи розвитку науки зумовлюють появу численних інновацій у усіх сферах життя людини. Загалом завдання науки полягає у полегшенні життя людини. Дуже часто людям необхідно докласти певних зусиль для їх освоєння, проявити гнучкість, але більшість відмовляються від цього. Інші ж люди на побутовому рівні адаптують їх, впроваджуючи у своє життя з метою підвищення комфортності перебування в суспільстві.

Можливості для впровадження тих чи інших інновацій, їх масове використання залежить передусім від психологічної готовності людей до нововведення, рівня розвитку суспільства, соціально-економічного та політичного стану суспільства. Завдяки нововведенням у суспільне життя можна спостерігати за альтернативною поведінкою людей (через їх реакцію на інновацію), ступенем втручання держави в життя людей, з'ясувати причини та наслідки певних подій, які мають суттєвий вплив на суспільно-політичне життя.

Розвиток однієї галузі науки тягне за собою появу змін в інших галузях. Поряд із традиційними галузями права з'являються нові, виникнення яких пов'язане із розвитком суспільства. Так, розвиток інформаційних технологій зумовлює необхідність правового регулювання відносин у цій сфері. Повинні з'явитися нормативно-правові акти, що

враховуватимуть специфіку таких правовідносин, відповідатимуть вимогам часу і простору та будуть певним чином узгоджуватися з уже чинними законодавчими актами. Отже, темпоральним викликом для сучасного правового підходу до визначення поняття «державний примус» є частина поява інновацій у сучасному суспільстві. «Відгуком» (за вченням А. Тойнбі) на цей виклик має стати формування та введення в дію ефективного механізму дослідження певних інновацій і розробка рекомендацій щодо їх введення чи відмова від їх використання у процесі застосування державного примусу.

Безперечно, процес глобалізації вплинув і на право як систему, і на правознавство як науку. «Головним напрямом впливу глобалізації на право є його універсалізація, яка полягає у виробленні єдиних спільних базових принципів та інститутів права, усуненні суперечностей між національними правовими системами. У свою чергу, право стає важливим інструментом глобалізації, оскільки відсутність єдиного правового поля, його недостатня сформованість гальмують процеси глобалізації у різних сферах формування і функціонування світового суспільства. Окрім того, право виступає головним ідеологічним підґрунтям глобалізації, покликаним стримувати негативні сторони і наслідки глобалізації» [3, с. 403].

Глобалізаційний виклик до правового визначення поняття «державний примус» має знайти позитивний відгук в українському суспільстві, оскільки дає можливість ознайомитися з уже наявними (тобто дослідженими та впровадженими в дію) у світовій практиці підходами до визначення цього поняття, особливостями його застосування та результатами, які воно дає. На основі цього ми можемо використовувати їх в українських реаліях, певним чином доопрацювавши з урахуванням особливостей національного законодавства. Отже, темпоральні виклики до правового визначення поняття державного примусу є позитивним явищем для української правової науки. Їх поява є свідченням розвитку як українського суспільства загалом, так і українського права зокрема, його належності до європейської традиції.

Окремої уваги заслуговують питання, пов'язані з адаптацією до українських реалій підходів до визначення державного примусу, якими сьогодні користуються провідні європейські науковці-правники. Така адаптація дасть змогу сформулювати конкретні положення нормативно-правових актів, що відповідатимуть принципам права, Конституції України, міжнародним нормативно-правовим актам, згода на використання яких надана Верховною Радою України. Для проведення успішної адаптації цих підходів нам необхідно звернутися не лише до європейського права, а й до європейської філософії права. «Філософія права як самостійна наука відповідає тим вимогам, які стоять перед будь-якою наукою. Вона виступає формою знань про право в культурі, є системою понять про правові явища, закономірності, виникнення і розвиток права, зв'язок його проявів із людським суспільством, має на меті пізнання з допомогою певних методів суті і проявів права. Філософія права є найвищим ступенем осмислення права» [4, с. 18]. Ця наука займається вивченням сутності права, з'ясовує його місце у світі, його роль у житті людини та держави. Ця наука дає своєрідні орієнтири, дотримуючись яких, можливо вивчити основоположні засади певного правового явища чи поняття.

Сучасна політико-правова ситуація в Європі загалом та Україні як частині європейського правового простору зокрема ставить на порядок денний питання, пов'язані з поняттями «право» та «закон». Тому європейська філософія права у дослідженнях робить акцент на розмежуванні цих двох понять, а основна увага приділяється їх співвідношенню з категоріями «мораль», «етика», «загальнолюдські цінності».

Якщо користуватися словником юридичних термінів, то право – «це зумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості та якій притаманні нормативність, формальна визначеність

в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу» [5, с. 5]. А закон – це нормативно-правовий акт, що регулює суспільні відносини, прийнятий в особливому порядку та має вищу юридичну силу. Якщо розглядати право як систему, то закон виступає її елементом.

На початку XXI ст. людство нарешті усвідомило, що нехтування моральними цінностями, їх нівелювання матиме негативні наслідки для суспільства та держави. Люди, котрі не керуються в житті моральними нормами, не вважатимуть цінністю і право, а тому і їхня поведінка буде вільною від будь-яких обмежень, які накладаються мораллю та правом.

Для того, щоб існувати, суспільство повинно розвиватися. Однак цей розвиток не повинен зводитися лише до нововведень, безперервних пошуків нових форм і методів забезпечення життєдіяльності суспільства. Доцільним є використання моральних надбань попередніх поколінь, дієвість яких перевірена часом. В історії є чимало прикладів, коли повне заперечення систем цінностей та орієнтація виключно на побудову нової реальності не давали очікуваних результатів, а ставали своєрідним початком кінця. Цей процес відбувався через неможливість людей жити без духовних цінностей, які виступають своєрідними орієнтирами, дороговказами для життя в суспільстві.

Процес гуманізації права має неабияке значення для правового підходу до визначення поняття державного примусу, адже, передусім, це спроба наблизити право до людини, допомогти людині усвідомити його цінність для кожного [6, с. 251-253]. Тому ми вважаємо, що певні галузі українського права також потрібно дещо гуманізувати, зокрема сферу застосування державного примусу. Першим кроком може стати адаптація до українських реалій цього процесу, тобто необхідно: вивчити проблемні аспекти поняття «державний примус» шляхом проведення анкетування людей, які застосовують державний примус, і людей, до котрих застосовується державний примус; створити умови праці людям, які відповідно до закону мають право застосовувати державний примус, максимально наблизити до європейських. Доцільно збільшити рівень заробітної плати та покращити матеріально-технічне забезпечення процесу праці; суворо дотримуватися принципу загальної рівності перед законом; розробити програми підвищення кваліфікації для осіб, котрі застосовують державний примус, що сприятимуть керуванню в роботі морально-етичними цінностями та неухильному дотриманню вимог нормативно-правових актів; диференціювати підходи до застосування певних видів державного примусу. Наприклад, можна скористатися досвідом Фінляндії, де розмір штрафу, скажімо, за перевищення швидкості залежить від доходу людини. Такі заходи дадуть змогу покращити становище людини у праві загалом, а гуманне ставлення до людини, до якої застосовується державний примус, виражатиметься у подальшій правомірній поведінці, усвідомленні необхідності вчиняти дії відповідно до вимог закону.

Ще одним підходом до правового визначення досліджуваного поняття, яким користуються європейські науковці-правники, є теорія соціологізму. Суть цієї теорії зводиться до того, що соціальні норми не можуть функціонувати автоматично, ступінь їхньої дієвості залежить від використання та інтерпретації людьми. «Соціологізм розглядає право не як статичний набір норм, а як процес, як соціальну дію людей, пояснює реалізацію права у процесі тлумачення, застосування та створення соціальних норм, підкріплених юридичною силою дії, забезпеченої правовою санкцією політично організованого суспільства» [7, с. 13]. Загалом теорія соціологізму розвивається у руслі ідей гуманізму, визначаючи людину своєрідним «мірилом» дієвості й ефективності функціонування тих чи інших правових норм. Люди та їхні спільноти делегують державі можливість виражати їх волю шляхом створення певних норм, закріплених у праві.

Для того, щоб адаптувати теорію соціологізму як підхід до правового визначення поняття державного примусу до ефективного функціонування в українських

правових реаліях, доцільно вжити таких заходів: провести соціологічні дослідження, покликані з'ясувати думку громадян про рівень їх залученості до формування в Україні правової держави та громадянського суспільства; проведення подальших досліджень поняття «державний примус» має відбуватися з позицій верховенства права, рівності перед законом; враховуючи здобутки цієї теорії, з'ясувати, які правові норми щодо державного примусу віддзеркалюють реальний стан суспільних відносин, а які необхідно відкинути чи доопрацювати.

Висновки. Завдяки соціальній комунікації формується право як конкретний факт життя суспільства. Процеси пізнання права людиною та правотворення, тісно переплітаючись, утворюють єдине ціле та постійно оновлюються у процесі соціальної комунікації. Ідею права як мірила свободи, рівності та справедливості Габермас замінив поняттям «процедурна справедливість дискурсу». Демократія є синонімом справедливості, вона виступає основою права. Право є «продуктом» демократичного дискурсу. Рівень розвитку держави, дотримання нею прав і свобод людини є наслідком участі людей у процесі комунікації.

Адаптувавши теорію справедливості Дж. Ролза, ми можемо використати такі аспекти для визначення поняття державного примусу: принципи правової держави є своєрідним механізмом для проведення дискурсу щодо поняття «державний примус»; досягнення певного консенсусу стане можливим лише в «ідеальній мовленнєвій ситуації», умовами якої є відсутність примусу, рівноправність і виконання діалогічних ролей; основа права, за Ю. Габермасом, – це справедливість як рівність. Тому застосування державного примусу можливе лише тоді, коли всі учасники дискурсу перебувають у рівних умовах (тут можемо стверджувати про необхідність застосування принципів права та правової держави); цінність кожної людини для держави виражається через орієнтованість на захист прав і свобод людини, її індивідуальної свободи; ідея справедливості є основоположною ідеєю поняття державного примусу. Застосування державного примусу повинне відбуватися виключно з метою відновлення справедливості, забезпечення балансу сил та інтересів. Отже, процес адаптації теорій і підходів до правового визначення аналізованого поняття пришвидшить початок процесу їх застосування та допоможе Україні виконати зобов'язання, які вона взяла на себе, заявивши про намір приєднатися до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Белов Д.М., Сильнобок М.С. Правовий простір держави: окремі питання в теорії сучасного конституціоналізму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 52-54.
2. Кравчук В.М. Поняття правового простору: філософсько-правова інтерпретація. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 26-31.
3. Чубко Т.П. Глобалізація: поняття, вплив на сучасні державу і право. *Форум права*. 2010. № 1. С. 396-405.
4. Костицький М.В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 17-21.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко. Т. 5. Київ : Українська енциклопедія, 2003. 736 с.
6. Бліхар В.С. Напрямок державотворчих процесів крізь призму соціального вчення Церкви. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»*. 2017. Т. 33. № 2. С. 251-255.
7. Цуркан-Сайфуліна Ю.В. Влада права як фактор його ефективності в соціологічному праворозумінні. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 13-18.